

ANTERO HOLMILA

Fegyelmezett polgárok: a finn sajtó a háborúból a békébe történő átmenet kihívásairól (1944–1945)

Tanulmányomban az 1944–1945-ös átmenet problémáit a finn sajtó alapján vizsgálom. Véleményem szerint a „túlélés”, az „áldozat” és az „önuralom” fogalmait használó, kulturálisan konstruált és szimbolikus módon elrendezett elbeszélések az események olyan normatív értelmezési keretét alakították ki, amely segítette a finneknek a háború utáni átmenet feldolgozásában. Ez az értelmezési keret egyrészt erkölcsi sorvezetőt kínált, másrészt felmutatta a múlt tanulságait arra vonatkozóan, hogy mit kell tenni „ilyen helyzetekben” a siker reményében. Elgondolásom szerint a narratívák a kulturális rendszerek és gyakorlatok középpontját alkotják. Remélem, kiderül majd, hogy a sajtó a háború utáni újjáépítést homogén módon értelmezte, és ezt a társadalom többsége ugyancsak egyféleképpen fogta fel.

A Finn Nemzeti Színház fennállásának 100. évfordulóján, 2002-ben, Aleksis Kivi *Nummisuutarit*¹ című klasszikus darabját vitték színre – ám az eredetileg az 1860-as években játszódó történetet az 1950-es évekbe helyezték át. A *Kirsikka Morning* színházi kritikusja ezt kérdezte: „Miért az 1950-es évek? [...] Vajon [a darabban] az újjáépítés időszakának egységes kultúrájára, Finnország akkor még autentikusan létező falusi kultúrájára és a kézműves-ségre akartak utalni?”² Pár évvel később egy másik jegyzetíró így vélekedett az előadásról: „A főszereplő, Ilmari [...] találkozik halott anyja és apja szellemével. Történetük végigszalad előttünk. Ezzel

¹ Élt 1834-1972. A pusztai vargáék, 1864. - A szerk.

² *Helsingin Sanomat*, 2002. szeptember 27.

[a mű] megmutatja a kollektív nemzeti emlékezetet és tapasztalatot [...] a háború szörnyűségei és a nemzeti újjáépítés kollektív tapasztalatot jelentett [...] együtt vagyunk azokkal, akik keményen dolgoztak, és akiknek a kenyér szentség volt [...] Jó történelmi lecke lehet ez a mai gyökértelen fiataloknak.”³

A két idézet jól mutatja, hogy a második világháborút követő rekonstrukciót nem egyszerűen „újjáépítésnek” tartják; egyfajta nosztalgikus kulturális értelmezésről van szó, amely szerint az egységes nemzet szívében őrzi a közösen átélt nehéz idők emlékét. Felületesen szemlélve olykor nem is könnyű eldönteni, hogy a kommentátorok az újjáépítés idejére utalnak-e (általában az 1945 és 1952 közötti időszakra) vagy a 2000-es évek értékeire. Ennek az elbeszélésnek a lényege ugyanis az, hogy akkor a munka nehéz volt, a kenyér megszentelt, de a nemzet minden tagja osztozott a „meg tudjuk csinálni” érzésében – ez az elbeszélés pedig nagyon eltér a 21. század globalizált és széttöredezett világától, amelyet a modern digitális technológia tart egybe.

Az újjáépítés korai időszakának vizsgálata tehát azért hasznos, mert tanulságai a modern, azaz a háború utáni finn kulturális örökség eleven és lényeges részeként értelmezhetők. Résztanulmányommal szeretnék hozzájárulni a háborút követő időszakok tanulmányozásához általában, és különösen is a háborúból a békébe való átmenet kérdésének a megértéséhez. Amint ugyanis történészek és más szakértők is felismerték, a második világháború végét nem követte könnyű átmenet a békébe – éppen ellenkezőleg.⁴ Emiatt kell felülvizsgálni a korábbi magyarázó fogalmakat, metaforikus leírásokat, amelyek arról szóltak, hogy egy társadalom milyen módokon teremti meg saját békéjét. A finn

³ *Helsingin Sanomat*, 2006. január 11.

⁴ Lásd például Istvan DEÁK–Jan T. GROSS–Tony JUDT (szerk.): *The Politics of Retribution in Europe: World War II and Its Aftermath*. Princeton University Press, Princeton, 2000; Jan T. GROSS: *Neighbors: The Destruction of the Jewish Community in Jedwabne, Poland*. Princeton University Press, Princeton, 2001. (Magyarul: *Szomszédok. A jedwabnei zsidók kiirtása*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2004); Tony JUDT: *Postwar: A History of Europe Since 1945*. William Heinemann, London, 2005 (Magyarul: *Háború után. Európa története 1945 óta 1-2.*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 2007); David KYNASTON: *Austerity Britain, 1945–1951*. Bloomsbury Publishing, London, 2007.

esetben⁵ az általam (a *mainstream* finn sajtó alapján) javasolt magyarázat kulcseleme a következő: bár a felszínen úgy tűnt, mintha a Szovjetunió árnyékában a gondolkodásmód lényegi megváltozására lett volna szükség a sikeres átmenethez, a háború utáni építés során valójában a társadalmi és a kulturális folytonosság volt a siker alapja.⁶ Ahogy Paul Connerton a *Hogyan emlékeznek a társadalmak?* című klasszikus tanulmányában írta: a *hogyan* kérdésre a válasz részben az, hogy a közösség miként emlékezik saját identitására, amelyet a mesternarratíva, a „nagy elbeszélés” megjelenít.⁷ De hogyan formálódik a mesternarratíva? Hogyan kezdik (át)alakítani, milyen mértékű a formálás-formálódás, és valójában ki alakítja?

Először: a modern finn kultúrában az újjáépítés korát nosztalgikusan szemlélik; történeti kontextusban azonban az átmenet és a rekonstrukció kezdete jóval összetettebb volt annál, mint ahogy a mai média anakronisztikusan ábrázolja. A háború után korántsem volt magától értetődő, hogy a finnek képesek lesznek felépíteni azt a modern jóléti államot, amely ma létezik. Például azért, mert a háború vége előkészítette az utat a finn szélsőbaloldal és a kommunizmus felemelkedése előtt – olyan erők előtt, amelyek 1918 és 1944 között még szoros ellenőrzés alatt áll-

⁵ A legújabb angol nyelvű értékelésre lásd Tiina KINNUNEN–Ville KIVIMÄKI (szerk.): *Finland in World War II: History, Memory, Interpretations*. Leiden–Boston, 2012; Henrik MEINANDER: *A Separate Story: Interpretations of Finland in the Second World War*. In: Henrik STENIUS–Mirja ÖSTERBERG–Johan ÖSTLING (szerk.): *Nordic Narratives of the Second World War: National Historiographies Revisited*. Lund, 2011.

⁶ A háború utáni Finnországról, a folytonosságról és változásról hamar elkezdődött a vita. 1948-ban a baloldali liberális kritikus, Matti Kurjensaari a háború utáni Finnországról mint „Második Köztársaságról” beszélt. Az „Első Köztársaság” (1918–1944) és az új háború utáni Finnország közötti különbségre akarta ezzel felhívni a figyelmet. Lásd Matti KURJENSAARI: *Taistelu huomispäivästä: isänmaan opissa 1918–1948*. Tammi, Helsinki, 1948. A valóságban, amint Mikko Majander kimutatta, eredményesebb a változással szemben a folytonosságot felfedezni, mivel sokkal több a folytonosság, mint ami az elgondolt „Második Köztársaság” eszméjéből fakadna. Mikko MAJANDER: *Pohjoismaa vai kansandemokratia? Sosiaalidemokratit, kommunistit ja Suomen kansainvälinen asema 1944–51*. SKS, Helsinki, 2004. 23–26.

⁷ Paul CONNERTON: *How Societies Remember*. Cambridge–New York, 1989. 70.

tak.⁸ A „munkások” hangjának és a szakszervezeteknek a megerősödése pedig az eltérő attitűdök és ideológiák nyíltabb kifejeződéséhez vezetett. A háborús és a háború előtti évekkel összevetve ez jelentős eltérés volt. Az elvesztett háború sokkja, az általánosság vált depresszív hangulat, párosulva a szélsőbaloldal népszerűségével, reálissá tette egy komoly belső konfliktus lehetőségét. A finn polgárság és a konzervatívok a kommunista hatalomátvételt valós veszélynek látták 1944 és 1948 között, még ha a finnországi „felfordulás” aránylag szelíd volt is a szovjet birodalom peremén lévő más országokkal összehasonlítva.⁹

A finn író és esszéista, Olavi Paavolainen a *Baljós monológ* című 1946-os háborús emlékiratában így reagált a gyorsan változó társadalmi helyzetre: „[1944. szeptember 26. Azt mondják, hogy Hella Vuolijoki, Mauri Ryömä, K. H. Wiik és Cay Sundström az elengedett politikai foglyok között van...¹⁰ Október 3. Reggel találkoztam pár szabadon bocsátott »kulturális radikálissal«... Október 5. Reggel a munkásotthonban a politikai foglyok üdvözlése. Sajnos az eseményen sokadalom volt. ... Október 13. Paasikivi [elnök] vezetésével társaság alakult azzal a céllal, hogy Finnország és az SZSZKSZ [Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége] között kiépüljenek a kulturális kapcsolatok... Október 21. A *Hufvudstadsbladet* [napilap] szerkesztőségi cikke javasolja, hogy az orosz nyelv oktatását a tananyag részévé kellene tenni... Finnország kommunista pártját bejegyezték... Október 31. Reggel bemondják a várható hírt: a Nemzeti Gárdát felosztatják. Ez a hír fel fogja rázni egész Finnországot.”¹¹

Hogyan történt, hogy az események mégsem „eszkalálódtak”? Az amerikai szociológus, Anne Kanne szerint minden társadalmi és kulturális tevékenység alapja a megértésbeli és értelme-

⁸ Lásd Henrik MEINANDER: *A History of Finland*. London, Hurst & Company, 2011. 133–136.; David KIRBY: *A Concise History of Finland*. Cambridge University Press, Cambridge, 2005. 163–184.

⁹ Henrik MEINANDER: *A History of Finland*. I. m. 160–161.

¹⁰ Szociáldemokrata és kommunista politikusok, akik a háború alatt is fontosnak tartották a Szovjetunióval való baráti viszonyt; kémtevékenység vagy hazárulás vádjával kerültek börtönbe. – *A ford.*

¹¹ Olavi PAAVOLAINEN: *Synkkä Yksinpuhelu: Päiväkirjan lehtiä vuosilta 1941–1944*. Keuruu, 1946. 579–589.

zésbeli közösség. E szerint elmondhatjuk: miután sikerült rendezni valahogy a nagyon különböző politikai pártok (a Finn Népi Demokratikus Liga, a Szociáldemokrata Párt és az Agrárpárt, amelyek az első háborút követő kormány legfőbb pártjai voltak) véleményeltéréseit, ezeknek a pártoknak meg kellett találniuk az összefogás alapját annak érdekében, hogy háború sújtotta nemzetüket újjáépítsék. Anne Kane is rámutatott: „Azért, hogy egyetértésben és hatékonyan cselekedhessenek, egy társadalmi mozgalom különféle résztvevőinek olyan új értelmezéseket kell teremteniük, amelyek egyaránt felhasználják és (gyakran) átformálják kulturális modelljeiket.”¹² Erre lehet példa az az elbeszélés, amely az „új értelmezéseken” és a „kulturális átformálásokon” nyugszik, és az átalakulás szükségességét hangsúlyozza közvetlenül a háború utáni Finnországban: L. Arvi Poijärvi (a finn oktatásügy irányítója) a *Kotiliesi* című női magazin első, már békeidőben megjelent számában, 1944 őszén azt írta, hogy a békéhez való visszatérés csak akkor lehet sikeres, ha „szigorúan hátat fordítunk a társadalmi osztályokkal kapcsolatos régi hiedelmeknek, a munkavégzéshez, a földbirtokossághoz, a magántulajdonhoz, a politikai pártokhoz való régifajta viszonyunknak, és forradalmian új módon, korábban nem ismert nyitottsággal kezdjük megoldani az előttünk álló problémákat. Ha ezt nem vagyunk képesek megtenni, akkor nem mi fogjuk legyőzni az előttünk álló problémákat, hanem azok győznek le minket, és a szuverén államok közötti helyért vívott harcunk eredménytelennek bizonyul.”¹³

Bár az elején úgy tűnhet, hogy Poijärvi az „Első Köztársaság” „régieivel” teljes elutasítására hív fel, valójában legalább ennyire fontos üzenet volt az is, hogy meg kell őrizni a nyugalmat a bizonytalan politika helyzetben – mégpedig azért, hogy megmentjük a nemzetet.

Bár 1944 és az 1948-as parlamenti választások közötti időszak megítélése nagyon vitatott, erre Finnországban nagyon hamar mint a „veszély éveire” utalnak. (A nemzet kollektív tudatát ugyanis a szovjet megszállás és a kommunista hatalomátvétel

¹² Anne KANE: *Reconstructing Culture in Historical Explanation: Narratives as Cultural Structure and Practice. History and Theory*, 2000/3. 313.

¹³ *Kotiliesi*, 1994/19. 550.

veszélye sokkal inkább befolyásolta, mint Sztálin Finnországgal kapcsolatos pragmatikus elgondolásai. Természetesen 1944 őszén a finnek nem ismerhették Sztálin ilyen irányú terveit.)¹⁴ Lauri Hyvämäki klasszikus értelmezésében a veszély éveinek időszakát két részre lehet bontani: az 1944–1946 közötti „mélypontra” és az 1947–1948-as „ellenhatásra”. Én most csak az előbbire koncentrálok, mivel ebben az időszakban alapozták meg az újjáépítésre vonatkozó későbbi elbeszélést, amely lényegében azóta is változatlan.

Finnország diplomáciai küldöttsége 1944. szeptember 19-én írta alá a fegyverszüneti megállapodást (már szeptember 4-étől tűzszünet volt). A finn bel- és külpolitikát – a megállapodásban kikötött módon – gyors és lényegi változások jellemezték a következő hónapokban. Először is a hadsereget gyorsan le kellett szerelni, miközben a szovjetek azt követelték, hogy a 200 000 fős erős német sereget kergessék ki az országból. Körülbelül egy héttel az egyezmény aláírása után a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) megérkezett Finnországba. Aira Kemiläinen, akkor fiatal történész, később történészprofesszor, ezt írta naplójába október 19-én: „A szívem megállt ijedtemben, amikor megláttam az oroszokat. Nyersen fogalmazva: van bennük valami, ami az operaszínpadra és a katyáni erdőre emlékeztet. Tekintetük nem olyan szúrós és mégis nyugalmat árasztó, nem olyan nyitott, mint a finneké; valami megszállottság és fanatizmus [van benne].”¹⁵

Ráadásul több más sürgető problémával is foglalkozni kellett; ilyen volt a több mint 400 000 karéliai kitelepített elszállásolása (ez a lakosság több mint 10 százalékát jelentette), a lakáskérdés általában, a hadsereg leszerelését követően a foglalkoztatás kérdése, a küszöbönálló háborús kártérítés a Szovjetunióknak, a hadirokkantakkal, a háborús özvegyekkel és árvákkal kapcsos-

¹⁴ A domináns elgondolás szerint Sztálin Finnországgal kapcsolatban pragmatikus politikát követett, és feladta a megszállás tervét. A parlamentáris rendszerrel való együttműködés mellett döntött, mivel úgy látta, hogy Finnország együttműködése kommunista hatalomátvétel nélkül is biztosítható. Lásd például Tuomo POLVINEN: *Between East and West. Finland in International Politics 1944–1947*. University of Minnesota Press, 1987; Mikko MAJANDER: i. m.

¹⁵ Aira KEMILÄINEN: *Toisen maailmansodan paineessa. Sota-ajan kuva historianopiskelijan päiväkirjassa ja aikalaiskirjeissä*. Helsinki, SKS, 2001. 226.

latos társadalmi kérdések, hogy csak a legfontosabbakat említsem. 1945 májusában napvilágra került az „elrejtett fegyverek ügye”, amely egy lehetséges szovjet megszállásra történő katonai felkészülést takart; ez lehűtötte a Finnország és a SZEB közötti kapcsolatokat. Később nyolc háborús politikai vezető pere rázta fel a nemzetet: az általános vélemény szerint a Szovjetunió által erőltetett kirakatper ártatlan áldozatairól volt szó. A finn sajtót jellemző öncenzúra azonban megakadályozta a szovjetellenes érvek megjelenését.¹⁶ Bár halálos ítélet nem született, az eljárás sértette a finnek igazságérzetét és önbecsülését. Továbbá a tény, hogy a kommunista Yrjö Leino lett a belügyminiszter, azt a lehetőséget vetítette előre, hogy Finnország (ahogy utóbb mondták) Csehszlovákia és más hasonló sorsú közép- és kelet-európai nemzetek útját fogja bejárni.

A békeszerződés aláírását követő napokban a világsajtó és a személyes források egyaránt Finnország jövőjét tárgyalták. Szeptember 20-án a *New York Times* azt írta, hogy a szerződés „teljes szövege [...] nem csökkenti az első benyomás okozta szigorúságérzést”.¹⁷ Paasikivi naplójának szeptember 21-i bejegyzése szerint az egyezmény „félelmetes, félelmetes... a kérdés az, hogy vajon a finn nemzet élhet-e tovább nemzetként ezután”.¹⁸ A kulturális élet egyik meghatározó figurája, a közgazdász Lauri Jäntti azt írta feleségének szeptember 20-án: „Tegnap feszült figyelemmel hallgattuk a rádiót. [Az igazságügyi miniszter, Ernst von] Born szavai rosszkedvűvé tettek minket... ez egyszer pesszimistának

¹⁶ A háború utáni finnországi sajtóencenzúrára lásd Esko SALMINEN: *Aselevosta kaappaushankkeeseen. Sensuuri ja itsesensuuri Suomen lehdistössä 1944–1948*. Helsinki–Otava, 1979.

¹⁷ *New York Times*, 1944. szeptember 21. 18.

¹⁸ Yrjö BLOMSTEDT–Matti KLINGE (szerk.): *J. K. Paasikiven päiväkirjat 1944–1956. Ensimmäinen osa 28.6.1944–24.4.1949*. WSOY, Porvoo, 1985. 32. – Emlékeztetni szeretnék arra, hogy Paasikivi néhány naplóbejegyzését utólag átírta azért, hogy államférfinak tűnjön, aki alaposan és nagy nyugalommal követte a világ eseményeit, és mindezt még filozófiai elmélkedésekkel is kísérte a történelem természetéről és a pillanatnyi helyzet realitásairól. Lásd Kari PAAKKUNAINEN: *Suomalainen ”Staaträson” yöpäiväkirjana. Paasikiven muistiinpanojen lukutavoista ja valtiopilllisesta relevanssista. Poliitikka*, Nr. 2, 1986.

látnál, ahogy sok más ember is az. A gondolkodó ember számára a jövő borúsnak tűnik.”¹⁹

A legújabb szakirodalom a háborúból a békébe való átmenetre a „béke-krízis” fogalmát használja, amikor azt akarja meghatározni, mi jellemezte Finnországot 1944-ben. A béke-krízis fogalma a magánemberek és az állami szereplők kedélyállapotára utal, és sokkal kifejezőbb, mint az elsősorban mégis a külpolitikai helyzetre koncentráló „veszély évei” kifejezés.²⁰ A finn sajtó ebben a kritikus helyzetben formálta és alakította ki az újjáépítés időszakának narratíváját és narratív jelentéseit.

A fegyverszüneti egyezmény és a túlélés/együttműködés elbeszélése

Míg a fenti példák azt mutatják, hogy a kortársak pesszimista módon szemlélték a béke híreit, addig a sajtó másfajta értelmezést kínált. Igaz, gondosan olvasva kitetszik a lapokból, hogy szintén aggódtak a jövő miatt. Miután a fegyverszüneti egyezményt aláírták, leginkább a „túlélés narratívája” terjedt el. A *Helsingin Sanomat* szeptember 20-i szerkesztőségi cikke jó példa erre: „Végzetünk nehéz időszakában vigaszt és megnyugvást jelent, hogy a finn népnek történelme során már sokszor kellett kemény megpróbáltatásokat megtapasztalnia, s mindannyiszor túlélte őket. Ez fog történni most is, mindaddig, amíg megmaradt a jövőbe vetett hitünk és élni akarásunk.”²¹

A *Karjalan Sanomat* hasonlóan írt: „Nem számít, hogy milyen nehézségünk van, elbírjuk. Nem a mostani az első alkalom, hogy hatalmas nehézségek és megpróbáltatások érnek bennünket... a századok folyamán sok ilyen volt, de az élet mindig ment tovább.”²²

¹⁹ Lauri JÄNTTI: *Salainen sotapäiväkirjani. Jatkosota rintamakirjeiden ja kommenttien valossa*. WSOY, Porvoo, 1983. 306–307.

²⁰ A béke-krízisre lásd Petri KARONEN–Kerttu TARJAMO (szerk.): *Kun sota on ohi. Sodista selvitymisen ongelmia ja niiden ratkaisumalleja 1900-luvulla*. SKS, Helsinki, 2006.

²¹ *Helsingin Sanomat*, 1944. szeptember 20. 4.

²² *Karjalan Sanomat*, 1944. szeptember 20. 2.

Az észak-finnországi újság, a *Kaleva* különösen azt remélte, hogy „vezetőinknek lesz erejük elviselni az ütések, és utána olyan népként élünk tovább, mint amely nem esett el a megpróbáltatások során, ahogy elődeink se, amikor a keletről érkező áradat tanúi voltak”.²³

Ezekben a példákban a „finneket” és a múltjukat olyan nehézségekkel ruházták fel, hogy elmondható: a „finnek” szimbolikus ábrázolása nagyjából azonosan hatott a különböző beállítottságú olvasókra, s meghatározta őket. Ugyanakkor ezek a témák többé-kevésbé egységesen és mindenki által megtapasztalt élményekre utaltak, ami a különféle olvasókat, politikai nézeteiktől függetlenül, bevonta a múltról alkotott közös vízióba és a jövőre vonatkozó tanulságokba. Paul Connerton fogalmaival élve „folyamatosan szűkülő fókuszról” beszélhetünk, amelyet a múlt szöveges rekonstruálása teremt.²⁴ Szerinte az ilyen, sokak által elfogadott elbeszélés „néhány egyértelműen kognitív elemmel” rendelkező, „egyfajta kollektív önéletrajzként” segít értelmet adni a múltnak.²⁵

Aulis J. Alanen professzor írása a *Suomen Kuvalehti* egyik 1944. őszi számában jól mutatja, hogyan működött Finnország „kollektív önéletrajza”, és a nemzet miként élte túl a béke kihívásait. Szerinte a régmúltban található a „válasz” arra a kérdésre, hogy mi volt az 1941 és 1944 közötti küzdelem célja. Így fogalmazott: „Őseink közül senki se követelt magyarázatot, amikor hazánk és népünk túlélése volt a kérdés. Foggal-körömmel küzdöttek, és a harc után a túlélők a hamuból építették újjá házaikat, mint Paavo gazda.²⁶ Hányszor kellett a finneknek újrakezdeniük az elejétől!”²⁷

Paavo gazda a finn irodalom egyik legismertebb alakja, aki a vidéki Finnország „jó szellemét” szimbolizálta; a kemény munka, az Isten-hit és a felebaráti szeretet jellemzi. A történet szerint Paavót a bibliai Jóhoz hasonló megpróbáltatások érik. Isten akaratának tartja például, hogy éppen felépült háza leég, és rögvest újat is kezd építeni. Így tehát nem véletlen, hogy a finn politikusok

²³ *Kaleva*, 1944. szeptember 20. 2.

²⁴ Paul CONNERTON: i. m. 4.

²⁵ Uo. 70.

²⁶ Utalás Johan-Ludvig Runeberg (1804–1877) *Paavo gazda* című versére. – *A ford.*

²⁷ *Suomen Kuvalehti*, 1944/40. 1136.

és publicisták Paavo gazda figuráját használták 1944-ben, mivel a „Paavo-narratíva” kulturális jelentéseket ajánlott, amelyeket az emberek többsége tüstént felismert. Amikor ezeket a szimbolikus kódokat a pillanatnyi krízishelyzethez kapcsolták, az újjáépítés kora „Paavo szellemének” megfelelően kezdett formálódni. Mi több, mint fenti írásában Alanen kifejtette: értelmetlen túl sokat elemezgetni a pillanatnyi szituációt és arra keresni a választ, hogy miért is történt a háború. A túl sok töprengés 1944-ben szerinte nem segít Finnországnak: jobb cselekedni, ahogy Paavo is tette, keményen dolgozni és újrakezdeni.

Az 1944-es helyzet kétségtelenül nehéz volt, de Alanen, Finnország történetére utalva, perspektívát és vigaszt kínált olvasóinak. A háború több mint 90 000, jobbára fiatal férfi életét követelte, de az 1939–1944 közötti emberveszteség a harmincéves háborúhoz képest csekély – így Alanen –, hiszen a veszteség akkor meghaladhatta a félmilliót. Még nehezebb idők következtek a finnekre, amikor 1714 és 1721 között Oroszország megszállta Finnországot: „A Nagy Düh népünk legnagyobb szenvedésének ideje, de egyúttal az erély és a legnagyobb hősiesség ideje is a mostani háborút megelőzően.” A tanulság világos. Miként a múltban többször, 1944-ben is van valami, ami mindennél fontosabb, és ami a békéhez való sikeres visszatérést eredményezheti: ez pedig „a testvériség kapcsolata, amely minden társadalmi réteget elvezetett ahhoz a felismeréshez, hogy miként lehet legyőzni a nagy és közös megpróbáltatásokat. Népünk a családi és társadalmi hierarchiától függetlenül együtt küzdött a fennmaradásáért, együtt szenvedett, és egyformán szegény volt.”²⁸ A szenvedés (a háborút követő időszakban szimbolikusan is) együtt járt a hősiességgel és az erélyességgel. Nem kétséges, hogy ezt a kulturálisan megkonstruált elbeszélést könnyű volt terjeszteni.

A történelem ilyesféle használata nyilvánvalóan nem csupán azért volt lehetséges, mert igen közeli kapcsolatban volt az átlagemberrel, hanem azért is, mert a történelmi példák több évszázaddal korábbra nyúltak vissza.²⁹ Viszont kissé elvonatkoztat-

²⁸ Uo. 1136–1137.

²⁹ Lásd még Pertti ALASUUTARI: *Toinen tasavalta. Suomi 1946–1994*. Vastapaino, Tampere, 1996. 186.

va a konkrét helyzettől azt mondhatjuk: kevés az esélye annak, hogy az ilyen kollektív erejű történelmi példák szimbolikus jelentése és hasznossága megvitatható lenne. Például a „Nagy Düh” Finnország nyugati felén a pusztulás időszaka volt, de keleti fele jóval kevesebbet szenvedett. Ráadásul ez a „düh” nem is hozta közelebb egymáshoz a finneket. Ellenkezőleg: amikor az „átlagemberek” szenvedtek, a papság és a polgárság jelentős részben Svédországba menekült. És Alanen ugyanígy nem említette a tragikus 1918-as polgárháborút, az utána következő időszakot és megannyi példáját annak, hogy a nemzet két táborra hasadt.

Megjegyzendő még: amíg a háborúban a finn harci erényekre volt szükség az ősellenség Szovjetunió elleni harcban, addig Paavo gazda inkább békés és 1944-ben „előlépő” figurája az újjáépítést és a szerénységet jelképezte. Ezek a példák emlékeztetnek Anne Kane érvére is, hogy az elbeszélések hasznosak, amíg a tanulságuk nyitott; ezek az elbeszélések lehetővé teszik az olvasónak, hogy megtalálja a számára legmegfelelőbb célokat. Mivel 1944-ben elementáris szükség volt a nehézségek túlélésére és az újjáépítésre, alig meglepő, hogy ezek a mitologikus és történelmi példák újjáéledtek, és a nemzet egységét az alázatos Paavo alakjára hivatkozva teremtették meg.

A demobilizálás, valamint az áldozat és kötelességteljesítés elbeszélése

A demobilizálás, valamint az áldozat és kötelességteljesítés narratívája a sajtóban két szinten szemlélhető. Először: kapcsolódik a Finnország külpolitikájában jelentkező új kötelezettségekhez, amelyek mindenkitől áldozatot követeltek – a fegyverszüneti szerződés teljesítése miatt. Amint a *Helsingin Sanomat* írta: „csak a jelenlegi vezetéssel vagyunk képesek megmenteni, ami megmaradt, ha a nagyobb veszélyeket el akarjuk kerülni”.³⁰ A második réteg pedig a nemi szerepek új, háború utáni átalakulásával van összefüggésben, amikor az áldozatot és a kötelességteljesítést külön-

³⁰ *Helsingin Sanomat*, 1944. szeptember 24. 6.

sen a nemzet asszonyaitól várták el. A meghatározó sajtóérvelés szerint a nőknek fel kell adniuk háborúban végzett munkájukat a leszerelt férfiak kedvéért, akik már éppen elég áldozatot hoztak a fronton (erre később visszatérek).

Tynte Leivo-Larsson a *Kotiliesi* vezető női magazinban megjelent „Nők a háború utáni munkaerőpiacon” főcímű cikkében így érvelt: „se juttatásokkal, se a kötelességről szóló érvekkel nem szabad a nők számát növelni a munkaerőpiacon. Ellenkezőleg. Önként le kell mondaniuk az állásukról a háborúból visszatért férfiak kedvéért.” Habár Leivo-Larsson elismerte, hogy a háztartásba való visszatérés kérdése nem ennyire egyszerű, mivel sok olyan nő van (különösen a hadiözvegyek, illetve a hadirokkantak feleségei), akik családjuk megélhetéséért felelősek. Megtalálva azonban a megfelelő választ a nők és a munka kérdésére, Leivo-Larsson „nagy rugalmasságot, aktivitást és áldozatot” követelt a nőktől. Így fejezte be nyilatkozatát: „A nehézségeket közösen kell legyőznünk. A nők, ahogy korábban se, úgy most sem akarnak kibújni a felelősség alól, de készek rugalmasan alkalmazkodni az új követelményekhez egészen addig, amíg a munkavégzéshez való jogukat a férfiakéhoz hasonlóan elismerik.”³¹

Mint látjuk, Leivo-Larsson cikke kissé zavaros. Egyrészt azt kéri a nőktől, hogy adják fel fizetett munkájukat a visszatérő férfiak miatt, másrészt viszont azzal érvel, hogy a nőknek ugyanolyan joguk van a munkához, mint a férfiaknak. Ez a fajta zavar azonban nem meglepő, ha az ilyen cikkek céljára és olvasóközönségére gondolunk. Kétségtelen, hogy az effajta írások nagyon különböző női korcsoportokhoz és eltérő szakmai háttérű nőkhez szólnak. Egy másik cikk például ennek megfelelően rámutat arra, hogy azoknak a nőknek, akik kényszerből léptek a munkaerőpiacra (azaz a kormány írta elő számukra a munkakötelezettséget), most „vissza kell térniük a családjukhoz vagy a régi munkájukhoz, amelyet a háború alatt kevésbé tartottak fontosnak”. A fiatal nőknek pedig olyan pályák közül kellene választaniuk, amelyekre megfelelően felkészültek. A cikk üzenete tehát (függetlenül a nők életkorától, munkatapasztalatától és speciális képzettségétől) az volt, hogy a

³¹ *Kotiliesi*, 1944/21. 614–615.

nőknek kell áldozatot hozniuk. Nekik, mivel a nemek hagyományos rendszerében (amelyet a háború megerősített) a férfiaknak még egy további igényük volt: „A férfiaknak, akik visszatértek a frontvonalakról, cipelniük kellett a nemzet sorsának terhét és felelősségét, miközben az ő áldozatuk a legnagyobb. Az otthoni front ismeri és elismeri ezt a ténytet.”³² Más szóval az áldozat, amelyet a nőknek is meg kellett hozniuk, amikor a háború után lemondtak a fizetett munkáról, csak apróság a férfiak háborús áldozatához képest, és így nem lenne helyes, ha a nők panaszkodnának.

Ha azt mondhatjuk, hogy a munka kérdése kapcsán áldozatot követeltek a nőktől, akkor talán még inkább elmondható ez a civil életbe visszatérő férfiak kapcsán. Széles körben vitatták is, hogy miként lehet segíteni a férfiaknak a beilleszkedésben. Közismert volt, hogy a legnagyobb nehézséget a két front összebékítése jelentette, hiszen – legalábbis a sajtó szerint – két külön világ volt az otthoni front és a „valódi”.

A fiatal férfiak hazatérése különösen nagy sajtófigyelmet kapott. Sokan, akiket 18–19 éves korukban hívtak be, akár 5 évet is szolgáltak a fronton. Behívásuk előtt ezeknek a fiúknak alig volt esélyük arra, hogy „érzelmileg önállósodjanak a szülői háztól”, ahogy arra sem, hogy „önálló életét kezdjenek, mielőtt a front beszippantja őket”. Számukra „a lövészárkok [...] a fedezékek, a katonatársaság és a frontkávézó volt az egyetlen lehetséges formája a férfias létezésnek”.³³ Hasonló problémát jegyzett fel „Nagymama”, a *Kotiliesi* magazin népszerű szerzője. „Hogyan fogadom őket” című cikkében azt írta, hogy „[a besorozott férfiak] fiatalok voltak, amikor elmentek... fiatalok, akinek lépéseit a haza szemmel tartotta, akik a családjuktól függtek, nem voltak önellátók, akik akkor még gyerekes fiúk voltak. Most már kijárták a háború kemény iskoláját. Az iskolai oktatás rövid volt, de az élet iskoláját kijárták... Másfelől azonban most még inkább szükségük van a családra, otthonra, mint valaha, hiszen nevelésük hirtelen ért véget.”³⁴

³² *Helsingin Sanomat*, 1944. szeptember 30. 4.

³³ *Suomen Kuvalehti*, 1944/41. 1178–1179.

³⁴ *Kotiliesi*, 1944/20. 605.

Bár az anyáktól nagyon sokat elvártak azért, hogy támogassák fiatal felnőtt fiaikat visszailleszkedni a civil életbe, a feleségekre talán még ennél is nagyobb nyomás nehezedett (nem is beszélve azokról, akik anyák is voltak). „Nagymama” említett cikkének fő mondanivalója is a feleségek okítása volt. Ugyanakkor abból indult ki, hogy a férfiak férfias uralmának, amelyet a háború felmagasztosított, kellene meghatározónak lennie a férfi és nő kapcsolatában. Így írt: „Milyen alapos lesz a változás azokban a férfiakban, akik hosszú ideig az otthon hatásától távol voltak, az otthonitól teljesen eltérő környezetben, korábban elképzelhetetlen megrázkódtatásokat megtapasztalva, de ugyanakkor fellelkesedve a közös szellemtől, a lelkes áldozati bajtársiasságtól és felkínálva, feláldozva életüket, munkájukat és hobbjukat azért az egyetlen célért, hogy megvédjék Finnországot.”³⁵

Mivel pedig a férjihatalmat bizonytalan időszakban teremtették meg, kérdés maradt, hogy milyen viselkedést vártak el a feleségtől. „Nagymama” szerint „nekünk, finneknek, nincs időnk önző módon csak a saját boldogságunkat keresni”. Más szóval a finnek – különösen a nők – kötelessége, hogy önzetlen áldozatot hozzanak a közjó érdekében. Így kell tenni akkor is, amikor a hazatért férfi „elfelejtette régi szerelmét [tudniillik a feleségét], és azt hiszi, hogy hosszabb ideig tartó boldogságot talál másvalakivel, akivel a munkában, vagy valakivel, akivel véletlenül találkozott... Sok levelet kaptam olyan feleségektől, akinek a férje pillanatnyilag megfeledezett otthonáról és kötelességeiről. De ők bátor asszonyok, akik nem estek depresszióba. Megpróbálják megérteni, hogy az elcsábított férfiak távol vannak az otthonuktól, és megbocsátanak mindent.”³⁶

A „Nagymama levelesládája” rovat a magazinban teli volt „bocsáss meg, és minden jóra fordul” típusú válaszokkal. Mindegyik arra épült, hogy a nőnek kell áldozatot hoznia, és szenvednie kell a férfiért. „Nagymama” válasza a „Sokat szenvedett” álnevű kérdezőnek kiváló példa erre. Eszerint: „A háborús idő megnehezíti a család életét, és összetöri a boldogságot. De még ha a férj hűtlen, akkor is sokkal lényegesebb, hogy a gyerekek számára a nőben az

³⁵ Uo. 588. – Kiemelés tőlem. – A ford.

³⁶ Uo.

anya a fontos... Semmilyen körülmények között sem gondolhat a válásra... Figyelje meg, hogy minél inkább megismeri a megbocsátás ajándékát, annál többet tud megbocsájtani saját magának, és ha a gyerekei boldogságára gondol, akkor saját nagyobb boldogságát éri el.”³⁷

Nem kétséges, hogy sok család követte ezeket a tanácsokat: a folyamat mentális hatását és egyik generációról a másikra örökítését csak mostanában kezdték vizsgálni.³⁸ Az itt bemutatott bizonyítékokra alapozva elmondható, hogy az ilyesfajta normatív elbeszélés, amely a maskulin hegemonia fenntartását célozza, olyan egydimenziójú kulturális légkör kialakulását segítette elő, amelyre a „csodálatos újjáépítés” mesternarratíváját fel lehetett építeni. Ezt az egydimenziós maskulin hegemoniát visszhangozva „I. K.” azt írta a *Kotiliesi* magazinnak, hogy amikor a férj hazatér a háborúból, akkor „eljött az ideje, hogy te szenvedj. Próbáld meg elcsábítani a családfőt, hogy mindennap mosolyogjon.”³⁹

1944 vége felé közeledve a *Kotiliesi* férfi nézőpontból is megmutatta a hazatérést – mégpedig teljesen a magazin retorikai stílusának megfelelően. A „Frontról hazatérő férfi” jellegű olvasói levél a katonák várakozásairól és félelmeiről beszélt. A „Mit várunk?” kérdésre így felelt: „Mindenekelőtt azt, hogy fogadjanak ölelő karokkal, és nem számít, hogy milyen lesz az otthon. Mi nem olyan hősök vagyunk, akiknek imádatra vagy kiszolgálásra van szükségük. Megszoktuk, hogy kevesebbet várunk el, még otthon is, mint korábban. De bár lehet, hogy arról kaptak üzeneteket tőlünk, hogy milyen jó szakácsok lettünk és palacsintát sütünk a fedezékben, és hogy milyen sokszor mostuk a szennyesünket, ne noszogasson minket, és ne követeljen mindent tőlünk.”⁴⁰

Ezen értelmezés szerint tehát – legalábbis az elején – a férfiak is jónak tarthatták az otthoni életet egészen addig, amíg minden a férfi szempontjai szerint történt. A valóságban a hazatérés gyakran rendkívül nehéz volt, még olyankor is, ha sokszor előzetesen

³⁷ *Kotiliesi*, 1944/12. 376.

³⁸ Jenni KIRVES-Sari NÄRE–Juha SILTALA (szerk.): *Sodan kasvattamat*. WSOY, Helsinki, 2010; Erkki KUJALA: *Sodan pitkä varjo. Sota-ajan lasten pitkä elämä*. Kirjapaja, Helsinki, 2009.

³⁹ *Kotiliesi*, 1945/9. 277.

⁴⁰ *Kotiliesi*, 1944/21. 621.

így képzeltek és várták az érintettek. A dolgot nem könnyítette meg, hogy „a férfiaknak volt idejük idealizálni az otthon képét, és képzelegni arról, hogy mit tesznek, ha a nagy nap végre elérkezik”.⁴¹ A válási arány gyors növekedése (összevetve a két háború közötti, valamint a háború utáni későbbi évekkel) jól mutatja, hogy közvetlenül a háború után milyen szellemi és kulturális instabilitás alakult ki Finnországban (ahogy máshol is), amit csak fokozott, hogy a kultúrtáj nem segíti elő a háborús traumatikus élmények feldolgozását – akár személyes, akár kollektív tapasztalatról legyen szó.⁴²

Jenni Kirves a lényegre tapintott, amikor a finn önéletrajzi regényíró, Kalle Päätalo munkáit megvizsgálta, és tanulmányozta, hogy milyen módon foglalkozott traumatikus háborús emlékeivel – vagy éppen miként negligálta azokat. Kirves szerint Päätalo belesüppedt a honvágy, a zaklatott házassága és a jövő bizonytalansága okozta traumákba, amit tovább mélyített a negatív szellemi környezet. Attól, ha valaki önmagát okolta és büntette, még fáradtabb lett, „és amikor fáradt volt, nem tudta kontrollálni a viselkedését, így ingerlékennyé vált [...] akik találtak munkát, azok teljesen belevetették magukat. A munka volt az egyetlen dolog, amire támaszkodni tudtak, miután a háború megsemmisítette a világra és a többi emberbe vetett alapvető hitet.”⁴³

Utólag tisztán látható, hogy a sajtó is részt vett az állampolgárok fegyelmezésében, amikor megalkotta a követendő gondolkodásmódot, amely szerint a munkavégzés a múlt leküzdésének egyetlen módja. A regionális újság, a *Savon Sanomat* például azt írta a hazatérésről, hogy „nehéz gazdasági folyamat” lesz, de „még ennél is nehezebb lesz megtalálni azt a gondolati fordulópontot, amelyen a visszatérő katonáknak és házuk népének túl kell jutniuk. A rövidebb és simább átmeneti időszak persze jobb lenne [...]”

⁴¹ Jenni JANATUINEN: *Miehenkuva. Kalle Päätalon perintö*. Johnny Kniga Publishing, Helsinki, 2005. 131.

⁴² Például 1938-ban, az utolsó teljes békeévben 1797 válás történt (másként: 10 000 lakosra 46), míg 1945-ben 5605 (másként: 10 000 lakosra 136). Az 1938-as adatokra lásd *Suomen Virallinen Tilasto VI*. Helsinki, 1939. 97. k. 13. A háború utániakra pedig *Suomen Virallinen Tilasto VI*. Helsinki, 1955. 111. k.15.

⁴³ Jenni JANATUINEN: i. m. 146–147.

de a munka a legjobb gyógymód, és ezen keresztül a nehéz tapasztalatokat is sikerül majd feldolgozni.”⁴⁴

Ezt a tanácsot sokan követték – például Päätaalo, a későbbi regényíró. Másrészt tisztán kell látni, hogy a finnországi helyzet ellentmondásos volt: még ha a túl sok munkának volt is negatív szerepe, egyértelműnek tartották, hogy csak a kemény munka és a Szövetséges Ellenőrző Bizottság követelményeinek teljesítése révén van remény Finnország háború utáni újjáépítésére. Így evidensnek tűnik, hogy a bármi áron való munkavégzésre szólító normatív felhívások, valamint a háborús traumák elfelejtésének az igénye egyaránt fontos volt a háború utáni átmenet nézőpontjának megalkotása során.

A gyakorlatban a „túlélés”, a „munkaáldozat” és az „újjáépítés csodája” narratíva szükségessé tett egy harmadik dimenziót is: az önkontrollét. Ennek a felhasználása a háború utáni világ mentális megalkotásában kiemelt fontosságúvá vált, mert a háború vége sok szempontból felszabadító volt – miközben a társadalom működéséért való felelősséget is szem előtt kellett tartani. Mi több, a sajtó egésze kezdettől fogva azzal érvelt, hogy a felelősségben mindenkinek és mindkét nemnek osztoznia kell – tehát nem csak a politikai, gazdasági vagy katonai elitnek.

Az önuralom narratívája az igazságtalanság és a halál ellenében

A sajtó működését érintő finn történeti kutatások még nem foglalkoztak az önkontrollal mint társadalom-lélektani folyamattal. Az újságok háború utáni években játszott szerepére irányuló vizsgálatok ehelyett szinte kizárólag az önkontroll intézményi formájával foglalkoztak – vagyis a sajtó külpolitikával kapcsolatos „öncenzúrájával”.⁴⁵

⁴⁴ *Savon Sanomat*, 1944. szeptember 20.

⁴⁵ Például Esko SALMINEN: i. m.; Jouini SUISTOLA: *Kylmä sota palettaa. Kylmän sodan alku Suomen johtavassa sanomalehdistössä*. Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys, Oulu, 1994; Turo USKALI: „Älä kirjoita itseäsi ulos”: suomalaisen Moskovan-kirjeenvaihtajuuden alkutaival 1957-1975. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä, 2003.

Bár a finn sajtót a külpolitika uralta, a lapok a polgárok belpolitikai attitűdjét is nagyon aktívan formálták. Lényegében elkötelezetten támogatták a vezető politikusok kívánságait, amikor hangsúlyozták, hogy az önuralom az a legfontosabb belső összetevő, amellyel el lehet érni a békébe való átmenetet. Mutatja ezt a belügyminiszter Kaarlo Hillilä szeptember 20-i rádióbeszéde (a lapokban a következő nap jelent meg), amely nem hagyott kétséget a kormány (és a sajtó) hozzáállásával kapcsolatban. A *Helsingin Sanomat*ban „Alapvető kötelesség megtartani az önkontrollt” főcímmel jelentették meg a beszédet, amelyben többek között ez olvasható: „Minden állampolgárnak meg kell korbácsolnia magát az önuralom ostorával és meg kell győződnie arról, hogy mindent megtett a jog és a rend fenntartása érdekében.”⁴⁶ Ugyanazon a napon, amikor Hillilä a rádióban beszélt, megjelent a *Kansan Työ* című lap értékelése az önuralom szükségességéről: „Az elmúlt években, fontos nemzeti döntések meghozatalakor, többször kellett a nemzet egységét kérni. Ma sokkal fontosabb, mint valaha, hogy megtartsuk az egységet. Minden egyes polgárnak kompromisszumok nélkül támogatnia kell a parlament és a kormány döntéseit.”⁴⁷ (Az igazsághoz tartozik, hogy a felhívást a szélsőbal- és a szélsőjobboldalnak szánták, mivel feltételezték, hogy ők kérdőjelezhetik meg az uralkodó véleményt.)⁴⁸

A *Helsingin Sanomat* rovatvezetője, írói nevén Eero (Lassi Hiekkala) újra meg újra „a türelem és a józan ész” támogatására hívott fel írásaiban. Rámutatott: a finneknek, még ha úgy érzik is, hogy Finnország nagy igazságtalanságot szenvedett el a háború végén, alázatosan fel kell ismerniük a politikai realitásokat, amelyek a háború utáni helyzetben nagyon mások, mint korábban. A nemzet egy teljesen új rajtvonalon áll, ahonnan „nem könnyű bölcsebb, erősebb és higgadt elmével elindulnunk a fényesebb jövő felé”.⁴⁹

A *Kotiliesi* magazin „Nagymamája” szintén szólt az önkontrollról. Első írása a témáról a háború a legkritikusabb szakaszában,

⁴⁶ *Helsingin Sanomat*, 1944. szeptember 21. 2.

⁴⁷ *Kansan Työ*, 1944. szeptember 20. 2.

⁴⁸ Vö. Pertti ALASUUTARI: i. m. 76., 97–98., 100., 107.

⁴⁹ *Helsingin Sanomat*, 1944. szeptember 28. 3.

1944 júniusában jelent meg, és reagált azokra az érzésekre, amelyek a szovjet offenzíva idején szinte tapinthatók voltak. Az írás fontos a háború utáni átmenet szempontjából is, mivel ugyanazokra a témákra utal, amelyeket közvetlenül a háború után vittak meg a sajtóban – akkor, amikor éppen a polgárok erkölcsi-szellemi világképét építették újjá. Más szóval: az érvelés és érvelési módok szemszögéből nézve a túlélésért folytatott harc nem különbözött alapjában a háború alatt és közvetlenül a háború után.

„Nagymama” szerint az otthoni fronton két módon lehet sokat tenni Finnorszáért. Először is el kellett végezni a munkát „a földeken, a gyárakban és otthon... tízszeres lelkesedéssel”. Másrészt, ahogy fogalmazta: „Csak most jöttem rá, csakis egy módja van annak, hogy megszilárdítsuk a mi [otthoni] frontunkat, és ez az *önkontroll*.”⁵⁰ Figyelmeztető példát is említett, hogy nevelje az olvasót: „Mindannyian tudjuk, hogy a német hadsereget soha nem verték meg az első világháborúban, de az otthoni front összeomlott, és így a hadseregnek abba kellett hagynia a harcot... ez nem történhet meg velünk.”⁵¹

Hasonlóképpen az *önkontroll* megtartására tanította (a magán- és a közéletben is) a *Kotiliesi* olvasóit Aino Voipio, Finnország oktatási életének egyik legendás alakja. Érvelésében az önuralom kérdését a nemzetközi viszonyok szintjére emelte, olyannyira, hogy szinte lehetetlen volt megkülönböztetni egymástól a magánemberek és a nemzet cselekedeteit, a valódi életet és a bibliai imádságot. Így írt: „Az egészséges önuralom mindig nélkülözhetetlen, de különösen akkor, ha az egyén, az otthon vagy a nemzet kemény kihívásokkal találja szembe magát, és amikor még egy jelentéktelen, elhamarkodott szó vagy tett is előre nem látható következményekkel járhat...

Az ember, aki mindenkor ura tetteinek, meleg helyzetben sem követi el azt a hibát, hogy kimondja a vádat – akkor se, ha biztos az igazában, ha elismeri, hogy azok, akiket valaki megvádol, nincsenek azon a fejlettségi szinten, hogy megértsék: tévednek. Csak még dühösebbek lesznek, ami még több kárt okoz.

⁵⁰ *Kotiliesi*, 1944/14–15. 422.

⁵¹ Uo.

Mondjunk hálát Istennek, hogy a kritikus pillanatokban kiváló férfiak és nemes nők voltunk, akiknek a nemzet iránti szeretete olyan mély, hogy az az önuralom egyenes és keskeny ösvényén tartotta őket. És szerény állampolgárok vagyunk, akiknek fáj a szíve, és aggódnak hazájuk jövőjéért. A nehéz pillanatban tanuljuk meg az önuralom nemes, szeretet vezérelte nehéz képességét! Meggondolatlan sietség miatt szavak ne hagyják el ajkunkat. Dolgozzunk és imádkozzunk.”⁵²

Az önuralom, az egység és az evangélikus vallási kultúra

Az eddig bemutatott narratívák mind erős rokonságot mutatnak olyan érvelési módokkal, amelyek Finnország evangélikus hagyományából származtathatók. Például a nyugati régió lapja, a *Vaasa* így bátorította olvasóit a fegyverszüneti egyezmény aláírása utáni napon: „Még ha a tegnapi nap, szeptember 19-e nemzetünknek nagyon bánatos is, a kétségbeesés nem talál utat hozzánk. Bátran előre! Erős várunk nekünk az Isten!”⁵³

Az Ouluban megjelent *Kalve* azt tanácsolta olvasóinak, hogy fogadják el „Born miniszter következtetését, amely idézet Paavo gazdától: »Megpróbál, de el nem hágy az Isten.«”⁵⁴

A vallási narratíva legtöbb kifejezése eredetileg a *Kotiliesi* című női magazinból származik, ami aligha meglepő, mivel a lap értékrendszere a társadalom középrétegeinek és felsőbb köreinek világméretű testesítette meg. Ebben pedig a vallást a nemzet alapjának tartották (az otthon és a haza mellett). Nem meglepő továbbá,

⁵² *Kotiliesi*, 1945/6. 166–167. – Voipio közvetlenül a háború után már írt az úgynevezett háborús bűnösök peréről, amelyben nyolc finn háborús politikust ítéltek börtönre. A tárgyalás, amelyet a Szovjetunió által vezetett Szövetséges Ellenőrző Bizottság követelt ki, a visszamenőleges jogalkotáson alapult, ami a legtöbb finn igazságról vallott elgondolásának megcsúfolása volt. Úgy tűnik tehát, hogy Voipio arra szólította fel a finneket: tartózkodjanak a tárgyalás bírálatától, mivel a szovjetek „fejlettségi szintjük” miatt nem láthatják meg az igazságtalanságot, és csak dühösebbek lennének a kritika miatt.

⁵³ *Vaasa*, 1944. szeptember 20. 2. – Az „Erős vár a mi Istenünk” utalás az egyik, akkor legnépszerűbb zsoltárra, amelyet gyakran énekeltek a szorongás és a nyugtalanság idején.

⁵⁴ *Kaleva*, 1944. szeptember 20. 2. (Képes Géza fordítása. – *A ford.*)

hogy amikor a halállal és a fájdalommal kellett foglalkozni, akkor a vallási elbeszélés meghatározó lett.

A háború utáni első számban „Nagymama” is hozzászólt a fájdalom kérdéséhez (bár maga a szöveg valószínűleg még a háború alatt keletkezett). Az önuralomról írt, 1944 nyarán megjelent cikkéhez hasonlóan ez is sötét képet festett, ám a jobb jövő reményében: „A fájdalom üzenet mindenkinek; elcsendesít minket, megáld, egyesít, új energiát és új felelősségérzetet teremt.” Szerinte „a bánatunk és gondunk nem uralkodhat el rajtunk, mint azokon, akik nem látják a jövőt. Azzal az erővel, amit a hit ad nekünk, egyénként és nemzetként is küzdenünk kell, mert egyszer látni fogjuk, hogy a fájdalom mögött ott a szeretet, amely még most is vezet utunkon.”⁵⁵

A bánat és veszteség ellenére Finnországot újjá kell építeni. Ezért a bánatot mint a pozitív energiát hasznosítani kell. „Nagymama” szerint „Isten, aki a bánat terhét rakta rád, segíthet neked. Isten segíthet hazánknak, amely jól ismeri a bánatot! Mert bizonyára mindannyian együtt akarjuk mondani: Hiszek az örök életben, hiszek népem életében és ebben az Istentől kapott küldetésében.”⁵⁶

Mint említettem, körülbelül 94 000 (többnyire fiatal) ember halt meg 1939 és 1945 között Finnországban a háborúban. Alig volt olyan otthon, amelyet így vagy úgy ne érintett volna a háború és a halál. Mivel a veszteségek kétségtelenül kemények voltak, az itt bemutatott forrásanyag alapján egyértelműnek tűnik, hogy a gyász és a fájdalom magyarázatának olyannak kellett lennie, amely az emberek hazaszeretetére épített és megszentelte-felmaaszta az elesetteket.

Az úgynevezett folytatólagos háború elején, 1941-ben, amikor a nemzet „Nagy Finnországot” akarta megszületni látni, a haza nevében hozott áldozat „elfogadható, sőt kiváltság” volt.⁵⁷ 1944-re a helyzet teljesen megváltozott, hiszen már nem lehetett szó „Nagy Finnországról”. Küszöbön állt a vereség, így a kérdés, hogy lesz-e

⁵⁵ Kotiliesi, 1944/18. 522.

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ Iiona KEMPPAINEN: *Isänmaan uhrin. Sankarikuolema Suomessa toisen maailmansodan aikana*. SKS, Helsinki, 2006. 107.

Finnország egyáltalán, nagyon is életszerűnek tűnt. Ebben a helyzetben „meghalni a háborúban”, drámaian más jelentést kapott. Furcsa módon a halál indokául most már valami olyasmit kellett kitalálni, ami nem történt meg. „Soul Sheppard”, a *Kotiliesi* szerzője így írt erről a megváltozott helyzetről (noha a csatában való hősi halál még mindig kiváltság volt): „Van valami a jelenlegi keserű bánatban, ami egyúttal csökkenteti azt.... Tavaly májusban [1944-ben] egy háborús sírra ez a felirat került: »Igen, ez a nap a bánat napja, különösen a gyászoló családoknak; de még szomorúbb lenne, ha ezek a sírok nem léteznének.« Ha a férjaink nem adtak volna oda mindent, akkor nem lenne otthon, nem lenne szabadság, nem lenne jövő Finnországban. Mindent elpusztítana a kemény, égő, gyilkos végzet. Szibéria lenne finnek ezreinek a végzete.”⁵⁸

A szerző így folytatta: „A Biblia gyakran utal a bánat tisztító és folyamatosan mélyülő hatására. Amikor egy apa és anya szeme fényét, kedves gyermekét a legszebb korban elveszíti, bámulatba ejtő fordulat történik a túlélőkkel: a hiúság hiábavaló lesz, a világi célok lényegtelenek, és az örökkévalóság – hirtelen – valóságosabb, mint valaha... A fájdalom, amellyel Isten nevében találkoztak, megjavít, megtisztít és fegyelmez. Szeret. Azt mondják, hogy a haza áldott lesz, ha egy tagja a túlvilágra kerül... Most több ezer finn otthon találkozott a kegyelem új áldásával. Az egyetlen vették el, akit senki vagy semmi sem pótolhat. De ugyanakkor új, nélkülözhetetlen kegyelemben van részünk.”⁵⁹

A fájdalomon és a megváltáson túljutva, a csapások elmúltával Finnország készen állt arra, hogy elinduljon a szebb jövő felé. Aki alázatosan elfogadta az isteni próbatételt (mint Paavo gazda a történetben), az megérezte az igazi szeretetet, a szeretetet, amelyet egyedül a szeretett személy hősi halálának megtapasztalása tett lehetővé. – Ezzel a narratív konstrukcióval arra bátorították azokat, akik elvesztettek valakit, hogy kérdések nélkül fogadják el a sorsot. Továbbá, ahogy „Soul Sheppard” érvelt, ezek a családok kiváltságosak voltak, hiszen csak ők tapasztalták meg az „új, nélkülözhetetlen kegyelmet”. Ez a fajta elbeszélés nagyon hasonlít Finnország (és a kiválasztott nép) történelmi küldetéséről

⁵⁸ *Kotiliesi*, 1944/16. 454.

⁵⁹ Uo. 454–545.

szóló régi és jól bevált nemzeti romantikus nézethez, amely olyan 19. századi alkotásokban látható, mint például Johan Ludvig Runebergtól a *Stål zászlós regéi* és Zacharias Topelius könyve, *A mi földünk*.⁶⁰

Végezetül: fel kell ismerni, hogy a fájdalom elviselésére vonatkozó tanácsokat nem kis részben éppen azért szövegezték meg, hogy normatív módon segítsék kezelni a halállal való találkozás traumáját. Míg a háború alatt a halál (a hősi halál, ahogy a finnek nevezték) egyszerre volt egyéni és közösségi tragédia, addig a háború utáni újjáépítés idején az egyéni bánat már hierarchikusan másodlagos volt a közösségi vagy nemzeti gyászhoz képest. Kétségtelen, hogy ez az állampolgároktól fokozott önuralmat követelt, és azt, hogy fojtsák el egyéni fájdalmukat. Mindez nem volt a nyilvánosság előtt látható. Elina Martikainen nemrég mutatta ki ezt, amikor elemezte, miként foglalkoztak a háborús halállal a finn írók háború utáni regényeikben.⁶¹

Összegzés

Finnország újjáépítésének történetét és az erre vonatkozó elbeszélési módokat alapjában véve a túlélés vezérmotívuma határozta meg. Normatív felhívásról volt szó a nemzeti egység és a közösségi szellem fenntartására. A finn sajtó részt vett ebben a folyamatban, mégpedig három különböző, de egymással szorosan összefonódó narratív konstrukció megalkotásával és közvetítésével, amelyek a nemzet háború utáni újjáépítésének adtak jelentést. Ezek a következők voltak: a túlélés, az áldozat/kötelességteljesítés és az önkontroll. Ezt a normatív értelmezési keretet azért hozták létre, hogy megfegyelmezzék az állampolgárokat, mondván: a nemzet háborús áldozata haszontalan lett volna, ha a háború után az or-

⁶⁰ A 19. századi költők hatásáról lásd például Juhani NIEMI: *Kullervosta rauhan erakkoon. Sota ja rauha suomalaisessa kirjallisuudessa kansanrunoudesta realismiin sukupolveen*. SKS, Helsinki, 1980.

⁶¹ Elina MARTIKAINEN: Sankarikuolema sodanjälkeisessä kaunokirjallisuudessa. *Haik*, 2012/1. 68–82.

szág szétesik a múlt, a jelen és a jövő versengő értelmezéseinek nyomása alatt.

Meg kell jegyezni továbbá, hogy a fiatal nemzet felépítésénél felismerhető a háború előtt uralkodó nacionalizmus hatása, az otthon, a vallás és a haza gondolatkörének érvényesülése. Tetten érhető ez abban is, ahogy a sajtó a háború utáni helyzetet értelmezte. Történt ez annak ellenére, hogy az ország külpolitikája drámaian megváltozott, és Finnország kívülről nézve nagyon másnak tűnhetett.

2007-ben Saska Snellmann kritikát írt Kristian Smed színész játékaról, mégpedig Väinö Linna népszerű háborús fikciója, a *Tuntematon sotilas* (Ismeretlen katona) vad interpretációja kapcsán. Snellmann hangsúlyozta, hogy Smed értelmezése „nagyon hűséges Linna elgondolásához... Az üveg tömény ital után [...] a tiszt rájön, hogy a finneket nem lehet erővel vezetni, [másfelől] a munkás rájött, hogy tiszt is emberi lény. Éppen ez volt az alapja a finn nemzeti megbékélésnek, amely lehetővé tette, hogy túléljük a háborút, hogy újjáépítsük a nemzetet, és amelyre végső soron a jóléti államot építeni lehetett.”⁶²

Ezeket az említett narratívákat – amelyekre Snellmann is hivatkozik, a „nemzeti megbékélés” fogalmát használva – a háború előtti társadalom szimbólumai köré építették, ami azt jelentette, hogy a háború utáni rekonstrukció azokhoz a kulturális kódokhoz kötődött, amelyek a finn nemzet életében alapvetők voltak. Így nem meglepő, hogy az újjáépítés időszaka a finn történelem mesternarratívájában mitikus magasságokba emelkedett, és eltüntette a háború előtti és a háború utáni élet közötti különbséget.

Fordította: Sipos Balázs

⁶² *Helsingin Sanomat*, 2007. november 30.